

Essays

## AUGUSTE COMTE EN LE NOUVEL ESPRIT MÉTAPHYSIQUE

*Massimiliano Simons*

Onder de filosofen is Auguste Comte zeker een van minst populaire. Dat echter niet omwille van de afkeer die hij opwekt, maar eerder wegens een gebrek aan interesse. Comte wordt beschouwd als een saai filosofisch figuur, die men hoogstens uit historisch oogpunt even noemt om de leemte in het 19e-eeuwse Franse denklandschap op te vullen of als een ietwat geforceerde antagonist in hedendaagse debatten. Zijn positivisme is niet enkel saai, maar zou ook elke metafysische magie bij voorbaat uitsluiten, en dus eender welke interessante filosofie.

Ik wil betogen dat dit beeld geheel verkeerd is. Sterker nog, Comte heeft juist de deur opengezet voor een van de meest interessante metafysische pistes van onze tijd. Twee dingen zullen hier beargumenteerd worden. Allereerst dat het positivisme van Comte onterecht een slechte reputatie heeft, aangezien het vaak verkeerd begrepen wordt. Ten tweede dat zijn voorgeschreven metafysisch dieet aan de grondslag ligt van het aanboren van een nieuwe metafysische ader, namelijk die aan het werk binnen de wetenschappen zelf. Zijn dissidente volgelingen, gaande van Gaston Bachelard tot Michel Serres, zetten de poort open voor een nieuw soort metafysica. Net wanneer de filosofen hun metafysische ambities een halt toe roepen, komt er ruimte om in te zien dat wetenschappelijke praktijken altijd al een interne metafysische productie hebben gehad.

### **Auguste Comte als ‘post-positivist’**

De reden waarom Comte geen populair denker is, is vrij eenvoudig: positivisme zelf is geen populaire positie. En wie anders dan Comte is te vereenzelvigen met het positivisme? Bovendien heeft Comte een achterhaalde ‘wet van de drie stadia’ geformuleerd. Hoe zo’n denker nog serieus nemen?

De oplossing is eenvoudig: Comte was geen positivist. Of althans heeft zijn positivisme weinig te maken met wat wij met die term associëren. Zo stelt Michel Serres bijvoorbeeld:

Positivisme zou het geven van een privilege aan de natuurwetenschappen, het naturalisme, het fysicalisme betekenen: dat is fout, de sociologie wordt hier juist de soeverein. Het zou een zeker type van objectivisme impliceren, onmachtig om de plaats van de waarnemer in vraag te stellen: dat is fout, Comte zegt voortdurend het tegenovergestelde. Een historisch continuïsme: dat is fout, Cournot verleent aan de *Cours* het begrip van de breuk. De suggestie dat de ideeën de wereld zouden leiden. Dat is fout: ze zijn de producten van een [onderliggende] motor.<sup>1</sup>

Men kan gerust zo ver gaan Comte een ‘post-positivist’ te noemen, aangezien zijn denken meer overeenkomt met de critici van het positivisme, dan met de aanhangers.<sup>2</sup> Zo was Comte bijvoorbeeld een fervent tegenstander van een reductie van alle wetenschappen tot de natuurkunde. Elke wetenschap heeft haar particuliere wetmatigheden: biologie kan men niet reduceren tot chemie, chemie niet tot fysica, enzovoort. Daarom introduceert hij de sociologie, inclusief haar eigen wetten.

Het is in deze context dat de fameuze wet van de drie stadia opduikt. De wet postuleert dat alle takken van het menselijk denken drie stadia doorlopen: het theologisch, metafysisch en uiteindelijk het positief stadium. Het theologisch stadium verwijst naar de neiging om fenomenen te verklaren aan de hand van een onderliggende, goddelijke oorzaak. Het metafysisch stadium is vervolgens een rationalisering van deze verklarende oorzaken. Denk aan filosofen zoals Descartes, Spinoza of Leibniz die een beroep op goddelijke inmenging vervangen door abstracte principes zoals de materie, de *conatus*, de monade.

De originaliteit van Comte zit in de typering van het derde stadium. Zo impliceert ‘positief weten’ veel meer dan simpelweg ‘wetenschappelijk’. Het voornaamste kenmerk van het positieve stadium is bijvoorbeeld de overgang van *oorzakelijk* naar *wetmatig* denken. Terwijl men in de twee eerste stadia tracht te verklaren in termen van achterliggende oorzaken, vertrekt het positieve denken van beschrijvende wetmatigheden. Denk aan de voorspelling van een maansverduistering in de astronomie: het stelt niet de vraag naar waarom het precies op dat moment gebeurt. Of denk aan de gravitatiewet van Newton die weliswaar fenomenen beschrijvend kan verbinden, maar de lippen stijf houdt over wat zwaartekracht is. Comtes eigen wet van de drie stadia volgt deze lijn: als een beschrijvende wetmatigheid, geen oorzaak. De vraag stellen *waarom* deze drie stadia overal aanwezig zijn, is een zinledige want metafysische vraag. Comte claimt niet te weten wat de *oorzaak* van deze wetmatigheid is, enkel dat ze haar nut bewijst in het beschrijven van de fenomenen.

Dat heeft te maken met het tweede kenmerk van het positieve denken. In tegenstelling tot wat we met positivisme associëren, stelt Comte juist dat geen

absolute, maar enkel relatieve of subjectieve kennis mogelijk is. Dit vanwege de fundamentele beperktheid van het menselijk perspectief. Volgens Comte kunnen we er “geenszins voor instaan dat we ooit bij machte zouden zijn zelfs maar een oppervlakkige opsomming te geven van werkelijk al het bestaande: het kan heel goed zijn dat het merendeel daarvan ons volkomen ontgaat”.<sup>3</sup>

Nog belangrijker zijn de twee laatste kenmerken: de verschuiving van *contemplatieve* naar *nuttige* kennis en van *negatieve kritiek* naar *opbouwende* kennis. Beide drukken uit wat de ware inzet voor Comte was: een politiek project. Comte was een kind van de Franse Revolutie. Hij zag haar beloftes, maar ook de problemen gelinkt met industrialisering. Voor Comte lag de oplossing voor deze problemen niet in het oprichten van nieuwe instituten, maar in een verandering van denken, van gewoontes, van het gevoelsleven. Positieve kennis draait om kennis die haar nut toont in haar capaciteit tot maatschappelijke verandering. Ook hier toont zich de noodzaak van de sociologie.

Bovendien moet deze kennis opbouwend zijn, en niet slechts negatieve kritiek. Kennis bouwt dus ons collectief bewustzijn op en dient rekening te houden met historische gegevens. Belangrijk is dat Comte spreekt over een wet van de drie *stadia*. Het gaat om stadia met een historische relatie tot elkaar. De eerdere stadia zijn noodzakelijk voor het positief denken. Theologie en metafysica zijn dus verre van waardeloos, maar juist broodnodig om tot positief denken te komen. Zonder speculatie kan geen enkele wetenschappelijke discipline van de grond komen, ongeacht hoe foutief die speculaties achteraf blijken.

Comte pleit dus voor een historische methode, wat bij hem en latere Franse denkers wetenschapsgeschiedenis impliceert. Zijn geloof in de historische methode is echter niet het product van een naïef geloof in de objectiviteit van historische feiten. Zo’n interpretatie vloekt met Comtes pleidooi voor relatieve, subjectieve kennis. Plausibeler is dat Comte deze methode noodzakelijk acht vanwege de onderliggende ontdekking van het maatschappelijke als autonome sfeer. Comte was ook kind van de industrialisering. Een bruisende industriestad kent haar eigen dynamiek en de sociologie is nodig om deze bloot te leggen. Sterker nog, een zekere inertie is aanwezig in het sociale: alles wat vandaag bestaat is een product van het voorgaande en daarom moet sociologie noodzakelijk historisch zijn. Achter de geschiedenis zit dus een laatste laag, de sociologie.

Het is in die zin dat Comte de vader is van de sociale verklaring, inclusief sociale verklaring van de wetenschappen. Kennis, ook metafysische kennis, is niet tijdloos, maar moet men *diagnosticeren*. Een idee, een denker, een wetenschap zweeft niet in de wolken, maar is gegrond in plaats en tijd. Aan Comte komt de verdienste toe dit soort verklaringen op de kaart te zetten. Comtes eigen poging

daartoe was weliswaar een mislukking: de wet van de drie stadia heeft de tand des tijds niet doorstaan.

### **Leren luisteren naar de wetenschapper**

Comtes stem is misschien verloren gegaan in de Franse filosofie, zijn vingerafdrukken zijn dat niet. Zonder hem kan men de Franse wetenschapsfilosofie niet begrijpen. Precies in het werk van zijn volgelingen duikt de metafysica echter weer op. Maar niet in de zin dat metafysica toch weer is binnengeslopen in het positivisme, of zelfs nooit buiten is kunnen blijven. Waar het om draait is de paradoxale beweging waarin een uitsluiting van metafysische gronden de voedingsbodem is voor een nieuwe metafysische insteek. Een insteek waarin de filosoof geen metafysica meer produceert, maar ‘ontvangt’ van de wetenschapper.

Dit is vooral duidelijk in de volgende generatie van denkers, zoals Léon Brunschvicg, Émile Meyerson, of Gaston Bachelard. Voor hen is klassieke metafysica evengoed geen optie meer. Hun project is in die zin comteaans: de wetenschappers hebben het laatste woord over de natuur, maar over de menselijke geest kan de filosoof nog spreken. Stuk voor stuk zullen zij dan ook een historisch-filosofische methode bepleiten om ‘de geschiedenis van de menselijke geest te schrijven’.<sup>4</sup>

Bachelard introduceert echter een extra element. Hoewel hij het volmondig eens is dat de klassieke metafysica begraven is, wijst hij op een optie die door Comte over het hoofd werd gezien: het is de wetenschapper zelf die metafysica produceert, in zijn geschriften en in zijn praktijk. Dat is precies de boodschap van Bachelards *Le nouvel esprit scientifique* (1934): in de relativiteitstheorie en de kwantummechanica bevindt zich een nieuwe metafysische productie, die niet te vatten valt via klassieke filosofische dichotomieën. “De menselijke geest kan van metafysica veranderen,” zo schrijft Bachelard, “maar ze kan niet zonder metafysica.”<sup>5</sup>

Het resultaat hiervan is dat metafysica terug wordt binnengesmokkeld, maar op een nieuwe manier: een filosoof moet zelf niet met de metafysische klei aan de slag, maar moet leren de nectar te drinken van de wetenschappelijke praktijk. Daar wordt zinvol metafysisch werk verricht, worden nieuwe categorieën geïntroduceerd en oude vernietigd. De taak van de filosoof is niet de wetenschappen te onderwerpen aan de rechtbank van de metafysica. Eerder omgekeerd, dient de filosoof het wetenschappelijk werk te gebruiken als een hamer om klassieke metafysische begrippen, zoals subject, object of materie, aan

diggelen te slaan. Niet om zich van elke metafysica te ontdoen, maar om haar te verbeteren. In de wetenschappelijke praktijk bevindt zich een subtielere, genuanceerdere en bewegelijkere metafysica.

### **Wetenschap als empirische metafysica**

Nog radicaler vindt men dit idee terug bij de volgende generatie, bijvoorbeeld bij Michel Serres, François Dagognet, maar ook Bruno Latour of Isabelle Stengers (hoewel deze laatste twee zich misschien beledigd voelen door zo'n genealogie). Zij onderschrijven dit metafysisch mandaat van de wetenschap, maar radicaliseren het ook.

Bij Serres bijvoorbeeld vindt een gelijkaardige metafysische vernieuwing plaats, vertrekkend vanuit informatietheorie en moleculaire biologie. Het gaat om een metafysica die de wereld als netwerk beschouwt en categorieën als subject en object problematisch vindt, tenzij relationeel bepaald ten opzichte van de andere elementen in het netwerk. Latour volgt deze lijn en spreekt zelfs over 'empirische metafysica'. In wetenschappen worden nieuwe entiteiten opgevoerd, die de oudere metafysica overhoophalen:

Het geval-Pasteur bewijst eens te meer dat de wetenschap niet te werk gaat door middel van de simpele *expansie* van een reeds bestaand 'wetenschappelijk wereldbeeld', maar door middel van de *herziening* van de lijst met objecten die de wereld bevolken, iets wat filosofen normaliter, en terecht, een *metafysica* noemen.<sup>6</sup>

Het resultaat is een herwaardering van de rol van objecten in de filosofie, iets wat mede aan de basis ligt van de huidige ontologische wending binnen de filosofie. Maar belangrijker is dat met Serres en Latour ook de weg opent naar niet-wetenschappen. Als men wetenschap echt wil volgen, dan stopt men niet bij wetenschap in strikte zin. Je moet de connecties van wetenschap met cultuur en socio-economische factoren eveneens volgen. Niet enkel wetenschap, maar de hele antropologie kenmerkt zich zo door metafysische productiviteit.

Het paradoxale resultaat is dus als volgt: precies door de metafysische speurtocht naar de oorzaken uit te bannen, heeft Comte mede het pad geopend voor een nieuwe metafysische beweging. Door metafysische onthouding werd de filosoof gevoelig gemaakt voor de actieve metafysica aan het werk in de wetenschap, en later zelfs in de hele menselijke cultuur.

Noten :

- 1 Serres, M., 'Introduction,' in: Comte, A. & Serres, M. & Dagognet, F. & Sinaceur, A. (red.), *Cours de philosophie positive, leçons 1 à 45*, Parijs, Hermann, 1975, p. 12.
- 2 Zie Scharff, R., *Comte After Positivism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995 en Braunstein, J.-F. 'La philosophie des sciences d'Auguste Comte,' in : Wagner, P. (red.), *Les philosophes et la science*, Parijs, Gallimard, 2002, p. 787-822.
- 3 Comte, A. *Het positieve denken*, Meppel, Boom, 1979, p. 60.
- 4 Zie Chimisso, C. *Writing the history of the mind*, Aldershot, Ashgate, 2008.
- 5 Bachelard, G. *La philosophie du non*, Parijs, PUF, 1940, p. 13.
- 6 Latour, B. *Oog in oog met Gaia: Acht lezingen over het Nieuwe Klimaatregime*, Amsterdam, Octavo, 2017, p. 134.